

Runene på Snesere Sjø-brakteaten

Av Trygve Mathiesen

Denne artikkelen tar for seg runene på Snesere Sjø-brakteaten som et ledd i å nå en dypere forståelse rundt brakteatkulturen fra folkevandringstiden. Innskriften på brakteaten i eldre futhark består av seks runer i en kultisk kontekst, men byr på utfordringer knyttet til ligaturen av runene fire og fem, og spesielt tolkningen av den siste. Hvorvidt uklarerheten skyldes en unøyaktighet fra gravørens side eller en skade på matrisen er vanskelig å vurdere. Den foretrukne lesningen i denne artikkelen vil favorisere avdekking av et hittil ukjent odinheite som har en parallell i *Hávamál*, men her i vokativ kasus. Sammenlikninger med andre tolkede odinheiter på brakteatinskrifsjoner og vurderinger av vokativbruk i urnordisk og gotisk, viser at innskriften ikke er et enkelttilfelle innen denne type kultisk praksis.

Innledning

I slutten av august 2022 fikk Henrik Haure og et par av hans detektoristvenner tillatelse til å søke på et begrenset område i Snesere i Næstved kommune på Sydsjælland i forbindelse med arkeologiske utgravinger i regi av Museum Sydøstdanmark. De var egentlig ferdig med oppdraget, da Henrik la merke til noe som skinte på jordet vest for Sneserevannet. Han trodde først det var godtepapir, men da han gikk nærmere åpenbarte en unik gullbrakteat fra eldre jernalder seg (IK 746; DIME 176081; Lok. nr. 050211–113; KNV01374).

Denne type brakteater – tynne, énsidesstemplete hengesmykker i gull fra folkevandringstiden (ca. 370–550 CE) – blir relativt hyppig funnet, og er gruppeinndelt etter billedmotiv. A-brakteater kjennetegnes ved å avbilde et dominerende mannlig hode i profil med både romerske og germanske frisyre, prydet med diadem, mens B-brakteater viser menn

og/eller kvinner i helfigur. C-brakteatene, som Snesere S ϕ faller inn under, viser et hode i profil med germansk hårmanke prydet med diadem over et firbent dyr, mens type D avbilder stiliserte dyrefigurer. F-brakteatene viser også kun dyrefigurer uten mennesker. M- eller MI-brakteater er kortform for medaljeimitasjoner og etterlikner keiserportretter på romerske mynter. Disse er de eldste og er gjerne produsert dobbeltsidig ved at to énsidpregete plater er loddet sammen, forsterket med en spiralformet kantråd. Enkelte av hodene på A-brakteatene har romersk kortklipt hår, før de endres til det som forstås som germanske manker og gir assosiasjoner til svebiske frisyrer med langt tilbakestrøkt hår bundet opp i en knute (jf. Tacitus *Germ.* 38). Disse dominerer også på C-brakteatene, selv om Snesere S ϕ -brakteaten har en litt annen vri, noe jeg kommer tilbake til.

I Skandinavia, Nordtyskland, Frisland og angelsaksisk Britannia, samt spredde funn på kontinentet, er det per mars 2024 funnet 1188 specimen (inkludert 17 MI-brakteater) fra senromersk jernalder og folkevandrings-tid, de fleste i depoter, endel i graver og de øvrige enkeltvis, gjerne på åkermark, våtmark eller nær vannkilder. Det er gjort flest funn av C-brakteater (40,8 %), dernest D (33,9 %), A (10,7 %), B (9,2 %), MI (1,4 %), F (1,4 %) samt 'ubestemmelige fragmenter' (2,5 %).

En utfordring innen brakteatforskning er fraværet av en internasjonal søkbar database. Registrering og tildeling av IK-nummer skjer fortløpende via arkeolog dr.philos. Morten Axboe som riktignok er pensjonert, men holder særdeles god oversikt og er stadig tilknyttet Nationalmuseet i København (NMK). Det gjør likevel tilsynet av korpuset sårbart. Brakteatkorpuset teller 742 unike motiver, inkludert 15 MI-pregninger, per mars 2024 (jf. pers. komm. med Axboe per e-post, 21.3.2024). Beregninger i artikkelen bygger på Axboe, Clavadetscher, Düwel, Hauck & Padbergs IK-kataloger (1985, 1986, 1989), Pesch' formfamilieinndelinger (2007) og oppdateringen fra Heizmann & Axboe (2011), i tillegg til kontinuerlige ajourføringer via fagartikler, nasjonale museumssamlinger, detektorsider og auksjonsportaler.

Snesere

Funnstedet Snesere er i den folkeetymologiske fortellingen koblet til kong Sne og refererer til området der den mytiske kongens sete og grav-

sted lå «i hedenold» (jf. Jensen 1883). Historiene om kong Sne, norr. *Snjá*, må imidlertid betraktes som vandresagn der varianter er omtalt blant annet hos Saxo (bok 8), Snorre (Yng. 13) og i Flatøybok (2016: 103). Det er likevel uklart om disse i det hele tatt omtaler samme person. Jørgensen (1994: 264) har en mer prosaisk forklaring på stedsnavnet og leser førsteleddet *Sne-* som et eldre navn på elva Snesere, jf. gda. *Snæ* 'den snehvide'. Andreleddet *-sere* viser da tilbake på gda. *sōr* 'dynd, snavs' (jf. *Snesør*, Valdemar IIs Jordebok fra 1231; Nielsen 1873: 36, 117) som på norsk vil tilsvare 'mudder, gjørme, søle, skitt', altså 'mudderet langs elva Snæ'.

Arkeologiske spor i området viser likevel tilbake til førkristen kultus. Det første brakteatfunnet ble gjort i 1964, da man oppdaget IK175 Snesere Overdrev-C (Danefæ 4/64) noen hundre meter øst for Snesere Sø på andre siden av Europavei 47. Fem hundre meter vest for vannet ligger stedets kirke, oppført allerede på 1100-tallet. Ved Hundstrup Mose, like sørvest for kirken, ble det i 1947 avdekket en offerlund. Denne inneholdt menneske- og dyreskjeletter, datert fra yngre romertid til merovingertid. Skjelettene dokumenterer et offersted for to voksne menn og fem barn. Strontiumprøver i kombinasjon med C14-datering viser at den yngste mannen, som var fra traktene, og det yngste barnet ble ofret i tidsrommet 660–780 CE. Den eldre mannen ble overgitt 670–830 CE, og det spekuleres i om han har vært en hærtatt trell. Det eldste barnet ble ofret mellom 500 og 610 CE, og tidsrommet overlapper slik sett perioden for brakteatproduksjon. Jevnlige og stedfast kultisk praksis har vært viktig for å holde seg inne med gudene og bekrefte kosmologien. Offerstedet har vært i bruk i flere hundre år og funnene bekrefter «at menneskeofferinger indgik i tidens religiøse ritualer» (jf. Jørgensen, Albris, Bican, Frei, Gotfredsen, Steen Henriksen & Primeau 2014: 193–95).

Ikonografien

Som signifikant for C-brakteater viser billedsiden på Snesere Sø-brakteaten et overproporsjonert hode i profil over et firbent dyr. Den oppsatte hårmanken er dekorert med et én-til-to-raders diadem og håret omformes til et fuglehode i nakken. Øyet er ovalt i formen med utfyllende pupill og pyntet med over- og undervipper. Til høyre for menneskehodet er det avbildet en fugl med et kraftig nebb vendt mot hodets

ansikt. Fuglen ligner den i manken, men er i helfigur. Over fuglen er det avbildet en mindre firbening, enten i fullt firsprang eller liggende utslått. Under fuglen lyser en svastika.

Den største firbeningen skiller seg fra brorparten av C-brakteatene ved at den ikke har åpenbare karakteristika av en hest. Heller ikke likner dyret på gjengangere som okse, bukk eller svin, men har en kroppsform som mest av alt minner om en hunds. Isolert foran hoveddyrets hode stikker det ut noe som likner et menneskebein, og som kan se ut til å tilhøre menneskehodet, jf. IK58 Fyn 1-C. I venstre ytterkant viser seks runer seg i omskrift. Mellom figurene anes 14-15 markerte runde prikker. Brakteaten har en diameter på 27,6 mm og veier 2,7 gram, og sånn sett gjennomsnittlig for disse hengesmykkene. Den er foreløpig ikke undergruppert i en egen formfamilie, men har flere likheter til IK50 Raum Estrum (NMK Inv.-Nr. 8655) som tilhører formfamilie C2,a (jf. Pesch 2007: 152–57). En grundigere analyse av ikonografien er for omfattende til å skulle drøftes her, og må publiseres i en separat artikkel.

Bilde 1 (til venstre): Snesere Sjø-brakteaten (bilde: anonym fb-venn av finneren).

Bilde 2 (til høyre): Snesere Sjø-brakteaten (bilder: Museum Sydøstdanmark)

Innskriften

Brakteaten befinner seg på Nationalmuseet i København, og jeg har ikke hatt anledning til selv å ta den i øyesyn. Lesningen av innskriften baserer seg derfor på ett sett høyoppløselige fotografier fra Museum Sydøstdan-

Bilde 3: Runene på Snese Sø-brakteaten (foto: Flemming Fabriciusen-Nielsen)

mark, i tillegg til bilder Flemming Fabriciusen-Nielsen har tatt fra ulike vinkler med hensyn til lysets fall. Translitterasjonene følger runologisk-epigrafisk lære og tolkningene er basert på komparativ lingvistisk metode.

Innskriften har slitasjer, spesielt mot nedre del av stavene, men alle kvistene trer relativt tydelig fram. Etter retningen på kvistene å dømme er det naturlig å lese Snese Sø-innskriften fra høyre mot venstre. Rune-1, heretter R₁ (𐌺), framstår som en tydelig **l**. R₂ (𐌲) er utvilsomt **a**. R₃ (𐌺) står fram som **u**, skjønt en **r** (𐌺) også er mulig, slik vi kjenner *r*-runer fra innskriftene på B-brakteatene IK129,1 Nebenstedt-2 og IK129,2 Darum-4 (Nowak 2003: 389–90), samt på IK241,1 Åskatorp-F (Nowak 2003: xxxviii) og ikke minst på Tietgenby-kniven fra Fyn (Museum Odense 2024).¹ I lang tid leste man også inn en *u*-rune som R₃ på innskriften til IK58 Fyn-C, som ga translitterering **houar**, **hauhar*, og tolket som kjenning for Odin, ‘den høye’. Men i 2020 ble Vindelev-depotet oppdaget. Dette inneholdt én brakteat (IK737) som er nesten-stempelidentisk med Fyn-C med en tydeligere inskripsjon, og dermed forventes en nylesning, **horar**, **horar* (‘som er) elsket’ m. *a*-stam. nom. sg. (Imer &

1. Det er foreløpig ikke publisert noen forskningsartikler om innskriften på Tietgenby-kniven, så det kan kun henvises til denne illustrerte nyhetssaken fra Museum Odense (ultimo jan. 2024) der Imer er sitert, inkludert foto og en sannsynlig translitterering **hirila**, jf. urn. **hirila-* ‘lille sverd, kniv’ m. *an*-stam., diminutiv av urn. **herur* ‘sverd’ m. *u*-stam., jf. norr. *hjǫrr* (poetisk) ‘sverd’ m. *wa*-stam. (jf. Peterson 2004: 11).

Vasshus 2023: 69–70), å skape konsensus. Selv om R₃ på Snesere Sø og *r*-runen på IK737 Vindelev har grafiske ulikheter, vil det likevel kunne være et argument for å translitterere den som *r*. R₄ (𐌺) leses som en *d* og bekrefter at dette dreier seg om en innskrift i eldre futhark. Men R₄ og R₅ (𐌺𐌗) må leses som en ligatur **du**, subsidiært **de** (𐌺𐌗), ettersom R₅ framstår som en korrumpert *u* med en markant spiss i buen som faller fra toppen av den andre *d*-staven. Slik sett kan den forstås som en unøyaktig *e*, og da som en skjev mellomting mellom en tidlig *e* (𐌸) og den litt senere varianten (𐌺). Krause (1966: 97) setter grensen for den tidlige *e* ved 400 CE, og Williams (1992: 197) påpeker at den senere *e* ikke opptrer før på Nordhugloinnskriften, datert ca. 425 CE. Nå mener Zilmer & Vasshus (2023: 243) å kunne dokumentere at den senere *e* (𐌺) opptrer allerede på den nylig oppdagete Svingerud/Hole-steinen. Denne er datert utifra å være funnet i en kremasjonsgrop (A4367) til 50 BCE–250/275 CE, og jevnført med nærliggende flatmarksgrav datert første til andre århundre CE. Dette peker mot at de to variantene ikke har avløst hverandre, men eksistert side om side (Zilmer & Vasshus 2023: 235, med videre henvisning til Steinar Solheim in prep.). Runen kan problematiseres, ettersom den har delvis kryssende kvister, jf. *m* (𐌺), men dette er ikke meningsgivende her.

På IK182 Szatmár-C forefinnes en *e* der vinkelkvistene mellom staven tenderer til å flate ut (Nowak 2003: viii), dog tangerer den ikke R₅ på Snesere Sø. I motsatt fall opptrer *u*-runer med tildels sterkt kantede buer på henholdsvis IK13,1 Allesø-B, IK353 Raum Tønder-B og IK591 Uppåkra-C (Nowak 2003: xlvi, xlviii). Disse opererer imidlertid uten (den utstikkende) spissen fra buen som Snesere Sø-innskriften markerer.

Dette kan også skyldes et feilsnitt fra gravørens side eller en unøyaktighet i matrisen, men skaper en usikkerhet rundt lesningen.² Utformingen gir også åpning for å tolke R₄ som ligatur **di** der kvisten berører R₅, men da må R₅ leses som en selvstendig og litt uryddig *i*, som vil gi **laudil**. Endelsen *-il* kan da være et apokopert diminutivssuffiks for *m. an-stam. -ila(n)*, jf. **frohila* ‘ungherre’ på IK42 Darum-1-B, jf. person-

2. Fotos av innskriften er forelagt runolog og filolog ved UiO, Johan Georges P. Bollaert. Også han er i tvil, men heller mot en lesning av R₅ som *u*, enten som følge av en skade på matrisen, eller at gravøren har vært upresis, jf. pers. komm. med Bollaert per e-post, 9.2.2024.

eller tilnavnet **Frifridil* på rundbrosjen fra Bülach, Zürich (mus. nr. SG-20), datert merovingertid, 585–610 CE. Et **laudlil(a)**, med et diminutivsuffix til **laud* ‘stor’ gir ingen mening, med mindre vi vurderer *-il(a)* som en hypokorismesuffiks (jf. Peterson 1994: 156), og gjør det til et kjæleavn. Men vi får et forklaringsproblem med å legitimere den innskutte *-l-en* i et gitt **laudlil*. Endelsen *-lil* forholder seg også lite harmonisk til de jevne stavene i begynnelsen av ordet. Å lese R5 som en **h** ser heller ikke ut til å være en opsjon, ettersom denne også vil gjøre formen uproposjonal i forhold til resten av runerekka. R6 (l) er helst en **l**, selv om en litt usymmetrisk **u** også vurderes, men framstår ikke sannsynlig i forhold til de to mulige *u*-formene på R3 og R5.

Gitt at R3 er **r**, vil dette gi roten **lard*, jf. lat. n. 2. dekl. *lārīdum*, *lārđum* ‘svinefett’, fra ggr. *λαρινός* /*larinos*/ ‘fett, fetes’ (Lewis 1891; Vaan 2008). Plinius den eldre (*Nat.* 28.39) mente *lardum* hjalp mot skorpionstikk, jf. bruk av fettholdige salver til utvortes bruk. Vi finner det som låneord både i gfra. *lard* og eng. *lard* ‘smult (av svineister)’ (Bliss 1969: 186), men det synes ikke å ha vært i bruk i nordgermansk. Det kan imidlertid ikke utelukkes at dette latinske ordet også ble innlånt i kontinentalgermanske språk, for det finnes i ukrainsk *лјрд* /*ljard*/ ‘smult, fett’ (Bilodid 1973: 581). Men det slaviske ordet kan like gjerne være lånt direkte fra latin, selv om slavisk inneholder en rekke låneord fra germansk.

Samlet sett vil de mest sannsynlige translitterasjonene gi **laudlil** eller **laudul**, med førsteleddet **laud-*, adj. *a/ō*-stam. ‘stor, mye’, jf. got. *swa-laud-* ‘så stor’ adj. (Joh 14:9; Streitberg 1910: 133; Feist 1939: 463), *sama-laud* ‘like stor, samme størrelse’ adj. n. akk. sg. (Luk 6:34; Feist 1939: 410) og **hvelaud-* ‘hvor stor’ adj. f. akk. sg. (2 Kor 7:11; Streitberg 1910: 63; Feist 1939: 285), jf. urgerm. **leudan-* ‘å vokse’ (Kroonen 2013: 332). Vendt til normert leseretning fra venstre mot høyre vil innskriften kunne translittereres på to måter:

l a u d̄ l		l a u d̄ l
1 2 3 45 6		1 2 3 45 6

Stortel eller stortul

Begge tolkningene har altså usikkerhetsmomenter, for *u*-ens del kan man anta et feilaktig ekstra riss i matrisen, mens for en *e* må man ta høyde

for en unøyaktig og uproporsjonal plassering eller vinkling på den andre bistaven. Gitt at R5 representerer en upresis **e**, gir dette **laudēl**, der suffikset *-ēl* vil kunne svare til norr. n. *ēl* 'eling, bya; vond tid, strid' (jf. Heggstad 1930: 121). Vil en lesning **laudēl* på brakteaten da kunne forstås som 'storstrid', og peke mot en kulthandling forut for en militær operasjon? Etymologien til norr. *ēl*, dat. pl. *ēljum*, er imidlertid uavklart (Caprona 2014: 187), selv om Torp (1992 [1919]: 87) i sin tid foreslo at ordet kunne være beslektet med urgerm. v. **īlian* 'ile', jf. gsaks. *īlian* 'haste, skynde' og avledet av pie. rot **i-* 'gå' (Pokorny 2007: 821). En slik etymologi vil i så fall sannsynliggjøre et **laudīl*, og kan derfor utelukkes.

En variant av **laudēl** er også tenkelig gjennom sammentrekning av **laud-* 'stor, mye' og **-þel*, jf. norr. n. *þel* 'tel, grunn, botn' med tilleggsbetydning 'tæl, styrke, kraft' (Heggstad 1930: 718), som begge viser tilbake til urgerm. n. *a*-stam. **þela-* 'grunn, bunn, underlag' (Bjorvand & Lindeman 2000: 938). I et sammensatt **laud-þel* vil den stemmeløse frikativten *-þ-* progressivt kontaktassimileres (språklyd som påvirkes og slukes av den foregående lyden) og gi intervokalisk vekslingsrespons i stemte omgivelser, som følge av kontakt med den stemte *d*-en. Først til **laud-del* før sammentrekning til **laudel*. Denne type assimilering kjenner vi eksempelvis hos det svake verbet **nænna* (Birkmann 1995: 96), jf. norr. *nenna* 'å være tilbøyelig, villig' (Kroonen 2013: 383) på Sætrekammen fra ca 600 CE, som gjennom reversert synkope, apokope og progressiv kontaktassimilasjon viser tilbake til et rekonstruert urgerm. **nanþ(i)jan* 'å våge' (Birkmann 1995: 96; Kroonen 2013: 383). Slike intervokaliske vekslingsresponser finnes eksempelvis blant svake verb kl. 1, *ja*-konjugasjon, pres. og pret., 3sg. på gotisk, der et final *-iþ* i presens stemmes til *-ida* i intervokalisk preteritum.

Utfordringen er imidlertid at sisteleddet *-þel* ser ut til å stå i vokativ kasus uten stammevokal og som direkte tiltaleform eller påkallelse, men som verken korresponderer med en tenkt 'storgrunn' eller 'storkraft', hvis det da ikke er snakk om en personifisert naturkraft, et heite, tilnavn eller kognomen.

Velger vi å lese R5 som en lett korrumpert **u**, vil en lesning **laudūl** kunne forsvares, sammensatt av **laud-* og andreleddet **-þul* jf. norr. *þulr*, urn. m. *i*-stam. **þulir* 'tul, kult-taler, resitatør, vis person, skald' (jf. Beck 2001: 66; Heggstad 1930: 733). Ettersom hovedleddet **-þul* realiseres kun gjennom rotelementet og uten temavokal må **laudul* nødven-

digvis leses vokativt og tolkes '(du) stortul', '(du) store kult-taler' som en religiøs påkallelse.

Den store kulttaleren er ifølge Vøluspá og Hávamál Odin selv, i det han omtales som selveste *fimbulpulr* 'stor, mektig tul' (Vsp. 60; Hvm. 79, 141). Sammenstiller vi dette heitet med et urnordisk **laud-pulir* 'stortul', framstår disse som variasjoner over tema.³ Tilsvarende translittererer Beck (2001: 66-67) den korte innskriften på C-brakteat IK364 Danmark-2 til **pul**, urn. **pul* 'kult-taler!' og identifiserer dette som et odinheite med henvisning til nettopp *fimbulpulr*. Også her står **pul* i tiltaleform gjennom vokativ kasus, som en direkte påkallelse av Stortulen.

Vokativ bruk i gotisk og urnordisk

Markert vokativ for å betegne påkallelser har falt bort skriftlig i moderne skandinaviske språk, og det er ikke konsensus om hvorvidt vokativ faktisk var i aktivt bruk i urnordisk. I dag har vi andre måter å uttrykke det samme som vokativ tidligere gjorde, gjerne gjennom intonasjon, stemmeleie eller med et 'du' foran i et eventuelt forsøk på å oppnå blikkontakt. Vokativer finnes bevart i større eller mindre grad i de fleste indoeuropeiske språkfamilier og er dokumentert i gotisk, noe som sannsynliggjør bruk i Skandinavia. MacLeod & Mees (2006: 172) forventet å finne vokativer i sine studier av votive, germano-romerske innskrifter fra førromersk og romersk tid og Zilmer & Vasshus (2023: 249) har åpnet opp for en «hypotetisk vokativ» blant sine tolkninger av hovedinnskriften på Svingerud/Hole-steinen. Også Beck (2001: 66-67) fremmer vokativfrekvens gjennom sin tolkning av **pul* på Danmark-2. Prokosch (1939: 236) mener gotiske vokativformer opptrer uten endelser i *o-*, *i-* og *u-*stammer, mens de øvrige har like endelser i nominativ og vokativ. Kasusformen er identifisert i Wulfilas gotiske bibeloversettelse for å gjengi direkte henvendelse, jf. m. *nd-stam. talzjand* '(lære)mester, lærer' (Luk 9:49; Streitberg 1910: 137; Feist 1939: 473), eller n. *n-stam. barnilo* 'lille barn' (Matt 9:2; Streitberg 1910: 17; Feist 1939: 82). Vokativen *talzjand* er her identisk med akkusativ og dativ singularis, mens nominativ-

3. Flerleddete odinheiter med frekvent sisteledd finner vi eksempelvis i *Sigtýr* 'kampgud, seiersgud' (Akv. 32; Jónsson 1932: 311; Falk 2018 [1924]: 57) og *Gautatýr* 'gøtagud' (Hák. 1; Fulk 2012: 171; Falk 2018 [1924]: 26-28).

formen *talzjands* fraviker Prokosch' avgresning (jf. Miller 2019: 60). Det ser dermed ut som maskuline *nd*-stammer følger samme vokativmønster som *o*-, *i*- og *u*-stammer. For *barnilo* sammenfaller imidlertid vokativendelsen med nominativformen, slik Prokosch hevder.

Behr, Pestell og Hines (2014: 51) påpeker at hypotetiske urnordiske vokativer har blitt foreslått for en rekke personnavn på brakteater gjennom å eksponere rotelementet alene, altså uten kasusmarkør og temavokal. Grønvik (2005) har lest inn vokativer i brakteatinnskrifter; på IK591 Uppåkra-C med påskriften **sima þina*, forstått som 'språke unghest (fole)', gjennom partisippet **þina*, jf. urgerm. **þigina* 'som har vokst, trivdes, blitt sterk og frisk (igjen)'. Bruken av adjektivet (partisippet) i svak form vurderes til at leddet har en «vokativisk funksjon» (Grønvik 2005: 8, jf. Dal 1962: 66), slik at ordene er rettet direkte mot unghesten. På brakteat IK161 Skodborghus-B tolker Grønvik (2005: 13-14) **alawin* 'allvenn' som et odinheite i vokativ. Dette støttes av MacLeod & Mees (2006: 21), og er tidligere drøftet som en mulighet hos Grienberger (1903: 708), Bugge (1906: 152, 201), Krause (1971: 85-86), Birkmann (1995: 72-73) og Nielsen (2000: 149-50). Tilsvarende som på Snesere Søbrakteaten eksponeres vokativen her tydelig gjennom rotelementet alene, jf. sisteleddet **-win*, m. *i*-stam., nom. **winir*, akk. **wini* 'venn'. At **-win* og **-þul* begge bøyes etter mønster av maskuline *i*-stammer, styrker en lesning av **laudul* som en påkallelse gjennom markert vokativ.

Tul versus Stortul

Både Hedeager (2004: 162) og Steinsland (2005: 280) viser til tulens sentrale funksjon i den offentlige kulten med å ivareta samfunnets minne gjennom å videreføre hellig kunnskap, som anetavler og myter. Jónsson (1907: 9–10) antar at tuler resiterte for høvdinger i verseform ved gildene. Begrepet 'tulens sete' (norr. *þular stóli*, ar-gen., Hvm. 110) i høvdingehallen kan vitne om at tullen var høyt ansett og med stor åndskraft. Tittelen er dokumentert på den danske Snoldelev-steinen (DR248; S35) fra 800-tallet (**þular á salhaugum* 'tulen av Salhaugar'). I Snoldelevs tilfelle er det dog snakk om jordiske mennesker i rollen som tul, mens Snesere Sø-innskriften refererer til selveste *stortulen*, Odin selv, både i Becks tolkning (2001: 66–67), men også jevnført med *fimbulþulr* i Hávamál. At det vokative anropet på den kultiske gullbrakteaten er

skrevet med runer, et medium med mytisk opphav i stortulens egne rituelle anstrengelser (Hvm. 138–145), ville i jernaldermenneskets bevissthet sikret kommunikasjonslinjene til guddommen, i den grad vi kan feste lit til at denne myten er genuint førkristen og nordeuropeisk.⁴

Begrepet *þul* brukes imidlertid også i andre sammenhenger. I Vafþrúðnismál titulerer den viseste av jotnene, Vafþrúðnir, seg som *hinn gamli þulr* (Vafþr. 9), i det han utfordrer *Gagnráðr* (Odin) i kunnskapslek. Tilsvarende beskrives en jotne blant fugleversene i Fáfnismál (Fáfn. 34) som *inn hára þul* ‘gråhårede vismann’ og fire vers senere som *hinn hrím-kalda jotun* ‘den rimkalde jotnen’ (Jónsson 1932: 245–46; Heggstad 1930: 303). I Grímnismál (Grí. 27) og Gylfaginning (Gyl. 4) nevnes *fimbulþul*, f. i-stam. dat., jf. urn. **-þulī*, som en av elvene som renner ut av brønnen Hvergelmir. Utifra kontekst vil likevel ikke disse tilfellene utfordre **laud-þul* som et odinheite på Snese Sø.

Datering

C-brakteater ble i hovedsak produsert gjennom siste del av folkevandringstiden. Axboe registrerer at de fleste detaljer på Snese Sø-brakteaten gjenfinnes i både periodegruppe H2 (ca. 475–500 CE) og H3 (ca. 500–525 CE), men at diademets perler i én-til-to rekker peker mest mot H2 (pers. komm. med Axboe per e-post, 11.3.2023). Det samsvarer med brakteatinndelingen hos runolog Lisbeth Imer (2015), som grupperer semantisk lesbare brakteatinnskrifter og formelord i runer innenfor arkeologisk periode D2a (475–500 CE), der de latinske versaletterlikningene har forsvunnet. Imer mener fasen domineres av «lokale grupper af C-brakteater med enslydende indskrifter», som kan tyde på «lokale frem-

4. Bugge (1889: 317–420) og Golter (1895: 348–50) og flere senere, hevder Odins gal-rituale i treet åpenbart reflekterer Jesu lidelse på korset, mens Bremmer (1992: 415–19) tror svaret rundt runenes opprinnelse (da Odin hang i treet) finnes i den klassiske verden, der skandinavene hentet inspirasjon til utformingen av futharken. Bremmer antar at myten om runenes opphav spredde seg fra hedenske romere der angivelig Merkur ble tillagt denne gudegaven, og så overført til germanernes Odin, jf. prosaversjonen av det angelsaksiske gåtediktet *Salomo og Saturn* fra 800- eller 900-tallet, der det i vers 58 blir spurt om hvem som først lagde «bocstafas» og svaret er «giganten Mercurius» (jf. Cross & Hill 1982: 34). Bammesberger (1991: 259) mener teorien da vil forklare hvordan Odin, med røtter i den ikke-litterære indoeuropeiske perioden, ble tilskrevet skrivekunsten.

stillinger af et bestemt områdes ledere», med fokus på «disse ledes navne eller forkortelser heraf» (Imer 2015: 189; Carlsen 2009: 246). Begrepene **laudul* og **pul* som odinheite etter ovenstående premisser vil kunne klassifiseres som et navn eller formelord på et bestemt områdes leder i en mer overført betydning og et større perspektiv, eventuelt en lokal leder eller kultspesialt som anroper Odin. Gitt et slikt premiss faller Snesere Sjø-brakteaten tidsmessig inn under samme periodegruppe som IK161 Skodborghus-B fra Sydjylland og IK364 Danmark-2, der odinheiter i vokativ kasus er tolket inn.

Kobling til Hundstrup Mose?

Forutsatt at Snesere Sjø-brakteaten inneholder et odinheite, vil det være naturlig å spørre seg om den kan knyttes til kulten rundt Hundstrup Mose, der det er registrert menneskeofringer. Vi kjenner gjennom Tacitus' beskrivelser av germanerne at deres gud Merkur (*interpretatio romana* av Odin) mottok menneskeoffer på bestemte dager, mens Herkules (Tor) og Mars (Tyr) blidgjordes gjennom dyreofre (Tacitus *Germ.* 9). Hvordan kan det kobles til det overproposjonale hodet med hårmanken som glir over i ei fuglehet? Blant C-brakteater er det registrert minst 16 med liknende hetter, men de kan også gjenkjennes på enkelte A- og B-brakteater. Hedeager (2000: 137) har fremsatt en hypotese om at nettopp denne type brakteatikoner avbilder Odin i fugleham. Det er en interessant tolkning, selv om det også er mulig å forestille seg at ikonet viser ofringer som en del av det eskatologiske programmet der en kultspesialist eller en krigerhøvding i fugleham speiler og påkaller en valkyrie for sjelehenting til dødsriket. Disse og andre hypoteser bør drøftes videre i en mer helhetlig sammenheng, ettersom en påkallelse av **laudul* åpner opp for en rekke muligheter.

Litteratur

- Akv. = Atlakviða. *De gamle Eddadigte*. 1932. Udgivne og tolkede af Finnur Jónsson. København: G.E.C. Gads.
- Axboe, Morten, Clavadetscher, Urs, Düwel, Klaus, Hauck, Karl & Lutz von Padberg. 1985. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit* 1,2.

- Ikonographischer Katalog (IK 1, Text). München: Wilhelm Fink. URL: daten.digitale-sammlungen.de/bsb00042601/image_1. Lest 6.3.2024.
- . 1986. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit* 2,1. Ikonographischer Katalog (IK 2, Text). München: Wilhelm Fink. URL: daten.digitale-sammlungen.de/bsb00042599/image_1. Lest 6.3.2024.
- . 1989. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit* 3,1. Ikonographischer Katalog (IK 3, Text). München: Wilhelm Fink. URL: daten.digitale-sammlungen.de/bsb00042597/image_1. Lest 6.3.2024.
- Bammesberger, Alfred. 1991. A Survey of Anglo-Saxon and Frisian coins with runic Inscriptions. Old English Runes and their Continental Background. *Anglistische Forschungen* 217. Heidelberg.
- Beck, Heinrich. 2001. Zur Götter-Anrufung nach altnordischen Quellen (in Sonderheit der Brakteaten). *Kontinuitäten und Brüche in der Religionsgeschichte*. Festschrift für Anders Hultgård zu seinem 65. Geburtstag am 23. 12. 2001, red. Michael Stausberg. Berlin, New York, s. 57–75.
- Behr, Charlotte, Pestell, Tim & John Hines. 2014. The Bracteate Hoard from Binham — An Early Anglo-Saxon Central Place? *Medieval Archaeology* 58.
- Bilodid, I.K. (red.) 1973. *Dictionary of the Ukrainian language*, vol. 4. Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Institute of Linguistics. Kyiv: Nauk.
- Birkmann, Thomas. 1995. «Von Agedal bis Malt Die skandinavischen Runeninschriften vom Ende des 5. bis Ende des 9. Jahrhunderts». *RGA* 12. Berlin: De Gruyter.
- Bjorvand, Harald & Fredrik Otto Lindeman. 2000. *Våre arveord – etymologisk ordbok*. Oslo: Novus.
- Bliss, Alan J. 1969. Vowel-Quantity in Middle English Borrowings from Anglo-Norman. *Approaches to English historical linguistics; an anthology*, red. Roger Lass. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Bremmer, Rolf H. 1991. Hermes-Mercury and Woden-Odin as Inventors of Alphabets: A Neglected Parallel. *Old English Runes and their Continental Background*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, s. 409–19.
- Bugge, Sophus. 1889. *Studien über die Entstehung der nordischen Götter- und Heldensagen*. München.

- . 1906. Bidrag til Tolkning af danske og tildels svenske Indskrifter med den længere Rækkes Runer, navnlig paa Guldbrakteater. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*. Kjøbenhavn.
- Caprona, Yann de. 2014. *Norsk etymologisk ordbok tematisk ordnet*. Oslo: Kagge.
- Carlsen, Elisabeth Barfod. 2009. Guldbrakteater i nyt lys. *KUML* 2009, s. 241–251.
- Cross, James E. & Thomas D. Hill (red.). 1982. The ‘Prose Solomon and Saturn’ and ‘Adrian and Ritheus’. *McMaster Old English Studies and Texts*. Toronto: University of Toronto Press.
- Dal, Ingerid. 1962. Kurze deutsche Syntax auf historischer Grundlage. *Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte* 7. Tübingen: Max Niemeyer.
- Danefæ = Fortidsgjenstander innlevert og nummerert i Nationalmuseets samlinger. Museumsloven §30 kan spores tilbage til Jyske Lov av 1241: «Finder nogen mand guld eller sølv i høje eller efter plov eller på anden måde, da skal kongen have det», i dag mere Nationalmuseet. URL: natmus.dk/salg-og-ydelser/museumsfaglige-ydelser/danefae/indlevering-af-danefae/. Lest 8.4.2024. URL: danske-og-nyttelov.dk/museumsloven/30. Lest: 12.6.2024.
- DIME (Digitale Metaldetektorfund 176081; 55150) URL: metaldetektorfund.dk. Lest 4.3.2024.
- Falk, Hjalmar. 2018 [1924]. *Odenheite*. Biri: Blåkoll [Kristiania: Jacob Dybwad].
- Feist, Sigmund. 1939. *Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache*. Leiden: Brill.
- Flatøybok* 1. 2016 [2014]. Overs. av Edvard Eikill (3. oppl.). Stavanger: Saga.
- Fáfn. = Fáfnismótl. *De gamle Eddadigte*. 1932. Udgivne og tolkede af Finnur Jónsson. Kjøbenhavn: G.E.C. Gads.
- Fulk, Robert Dennis. 2012. Eyvindr skáldaspillir Finnsson, Hákonarmál. *Poetry from the Kings’ Sagas 1. From Mythical Times to c. 1035. Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages* 1. Turnhout: Brepols.
- Golther, Wolfgang. 1895. *Handbuch der germanischen mythologie*. Leipzig.
- Grí. = Grímnismótl. *De gamle Eddadigte*. 1932. Udgivne og tolkede af Finnur Jónsson. Kjøbenhavn: G.E.C. Gads.

- Grienberger, Theodor von. 1903. Rez. Wimmer 1901. *Göttingische Gelehrte Anzeigen* 155. Göttingen, s. 705–715.
- Grønvik, Ottar. 2005. Runebrakteater fra folkevandringstida med lesbare og tydbare urnordiske ord. *Arkiv för Nordisk Filologi* 120, s. 5–22.
- Gyl. = Gylfaginning. *Snorri Sturluson Edda*. 1976. Utgitt av Anne Holtsmark & Jón Helgason. Nordisk filologi. Oslo, Stockholm, København.
- Hák. = Eyvindr skáldaspillir Finnsson, Hákonarmál. I Fulk, Robert Dennis. 2012. *Poetry from the Kings' Sagas 1. From Mythical Times to c. 1035. Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages 1*. Turnhout: Brepols.
- Hedeager, Lotte. 2000. Skandinavisk dyreornamentik: Symbolsk repræsentation af en før-kristen kosmologi. *Old Norse Myths, Literature and Society*. Sydney.
- . 2004. Åsgård rekonstruert? *Mellom himmel og jord*. Foredrag fra et seminar om religionsarkeologi. Isegran 31. januar - 2. februar 2002, red. Lotte Hedeager. Oslo Archaeological Series Nr. 2, IAKK, UiO, s. 156–183.
- Heggstad, Leiv. 1930. *Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding*. Oslo: Det norske samlaget.
- Heizmann, Wilhelm & Morten Axboe. 2011. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit Auswertung und Neufunde*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 40. Berlin: Walter de Gruyter.
- Hvm. = Hávamól. *De gamle Eddadigte*. 1932. Udgivne og tolkede af Finnur Jónsson. København: G.E.C. Gads.
- IK = Ikonographischer Katalog, jf. nr. ref. til Axboe, Clavadetscher, Düwel, Hauck & Padbergsverker.
- Imer, Lisbeth M. 2015. Jernalderens runeindskrifter i Norden – Kronologi og kontekst. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2013. København.
- Imer, Lisbeth M. & Krister S.K. Vasshus. 2023. Lost in transition – The runic bracteates from the Vindelev hoard. *NOWELE* 74, s. 63–99.
- Jensen, Peter. 1883. *Optegnelser om Snesere Sogn (navnlig i de sidste 2 Aarhundreder)*. Kjøbenhavn, s. 5–10.
- Jónsson, Finnur. 1907. *Den islandske litteraturs historie*. København.
- . 1911. *Heimskringla – Noregs konunga sögur*. København: G.E.C. Gads.

- . 1932. *De gamle Eddadigte*. København: G.E.C. Gads.
- Jørgensen, Bent. 1994. *Stedsnavn ordbog*. 2. udgave, 2. oplag. København: Gyldendal.
- Jørgensen, Lars, Albris, Sofie Laurine, Bican, Josefine Franck, Frei, Karin Margarita, Gotfredsen, Anne Birgitte, Steen Henriksen, Peter & Charlotte Primeau. 2014. Førkristne kultpladser – ritualer og tro i yngre jernalder og vikingetid. *Nationalmuseets Arbejdsmark*. København.
- KNV = Nationalmuseet København, journalnummer.
- Krause, Wolfgang. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. I *Text*. Mit Beiträgen von Herbert Jankuhn. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- . 1971. *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften*. Heidelberg: Carl Winter.
- Kroonen, Guus. 2013. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 11. Leiden: Brill.
- Lewis, Charlton T. 1891. *An Elementary Latin Dictionary*. New York: Harper & Brothers.
- Lok. nr. jf. Fund og Fortidsminder. URL: kulturarv.dk/fundogfortidsminder. Lest 6.3.2024.
- MacLeod, Mindy & Bernard Mees. 2006. *Runic Amulets and Magic Objects*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Miller, D. Gary. 2019. The Goths and Gothic. *The Oxford Gothic Grammar*. Oxford University Press.
- Museum Odense. 2024. *Danmarks ældste runer fundet på Fyn*. URL: museumodense.dk/presse/pressemeddelelser-2024/danmarks-aeldste-runer-fundet-paa-fyn. Lest 4.3.2024.
- Nielsen, Hans Frede. 2000. *The Early Runic Language of Scandinavia*. Heidelberg: Carl Winter.
- Nielsen, Oluf. 1873. *Liber Census Daniae. Kong Valdemar IIs Jordebok*. København: G.E.C Gads.
- NMK = Nationalmuseet i København. URL: natmus.dk/museer-og-slotte/nationalmuseet. Lest 6.3.2024.
- Nowak, Sean. 2003. *Schrift auf den Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Untersuchungen zu den Formen der Schriftzeichen und zu formalen und inhaltlichen Aspekten der Inschriften*. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Philosophie vorgelegt

- an der Philosophischen Fakultät der Georg-August-Universität zu Göttingen.
- Pesch, Alexandra. 2007. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Thema und Variation*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 36. Berlin: Walter de Gruyter.
- Peterson, Lena. 1994. On the relationship between Proto-Scandinavian and Continental Germanic Personal Names. *Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und angelsächsischer Wechselbeziehung*, red. Klaus Düwel. Berlin; De Gruyter, s. 128–175.
- . 2004. *Lexikon över urnordiska personnamn*. Institutet för språk och folkminnen. Uppsala. URL: isof.se/download/18.7854edc917c1170935619ca3/1633884603245/urnordiska-personnamn.pdf.
- Plinius den eldre [Pliny the Elder]. 1906. *Naturalis Historia*, red. Karl Friedrich Theodor Mayhoff. Lipsiae: Teubner.
- Pokorny, Julius. 2007. *Proto-indo-european etymological dictionary*.pdf. URL: vdocuments.mx/proto-indo-european-etymological-dictionary.html. Lest 28.2.2024.
- Prokosch, Eduard. 1939. *A Comparative Germanic Grammar*. William Dwight Whitney Linguistic Series, Linguistic Society of America. University of Pennsylvania. Philadelphia.
- Saxo Grammaticus. 2003. *Gesta Danorum*. Overs. av Fr. Winkel-Horn. Sesam.
- Solheim, Steinar. et al. (in preparation). The oldest rune-stone in the world? Newly discovered runestone from Svingerud, Norway gives novel insight into early runic writing.
- Steinsland, Gro. 2005. *Norrøn Religion Myter, Riter, Samfunn*. Oslo: Pax.
- Streitberg, Wilhelm. 1910. *Die gotische Bibel* vol. 2. Heidelberg: C. Winter. Project Wulfila, University of Antwerp, Belgium. URL: wulfila.be/gothic/browse/search. Lest 5.7.2024.
- Tacitus, P. Corneli. *De Origine Et Situ Germanorum*. URL: thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ger.shtml. Lest 6.3.2024.
- Torp, Alf. 1992 [1919]. *Nynorsk etymologisk ordbok*. Oslo: Bjørn Ringstrøms antikvariat.
- Vaan, Michiel de. 2008. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden: Brill.
- Vafþr. = Vafþrúðnismǫl. *De gamle Eddadigte*. 1932. Udgivne og tolkede af Finnur Jónsson. København: G.E.C. Gads.

TRYGVE MATHIESEN

Vsp. = Vølusþá. *De gamle Eddadigte*. 1932. Udgivne og tolkede af Finnur Jónsson. København: G.E.C. Gads.

Williams, Henrik. 1992. Which came first, Π or \mathbb{M} ? *Arkiv för nordisk filologi* 107, s. 192–205.

Yng. = Ynglingasaga. *Heimskringla – Noregs konunga sögur*. 1911. Udgivne af Finnur Jónsson. København: G.E.C. Gads.

Zilmer, Kristel & Krister S.K. Vasshus. 2023. Runic fragments from the Svingerud grave field in Norway. Earliest datable evidence of runic writing on stone. *NOWELE* 76, 2, s. 233–303.

Abstract

This article analyzes the runic inscription on the Snesere Sø bracteate from the 5th century as part of a broader effort to reach a deeper understanding of the bracteate culture in Migration Period Scandinavia. The inscription, written in Elder Futhark, consists of six runes in a cultic context. However, understanding the ligature of runes four and five presents challenges, particularly rune five. Whether the ambiguity stems from an inaccuracy of the engraver or damage to the matrix itself, is difficult to assess. The preferred interpretation in this article will favor the uncovering of a hitherto unknown *odinheiti*, which finds its parallel in *Hávamál*, but here in vocative case. Comparisons to other interpreted *odinheitir* on bracteate inscriptions, and considerations of vocative usage in Proto-Norse and Gothic, support the notion that the inscription is not an isolated instance in this type of cultic practice.

Trygve Mathiesen
Jernalderhistoriker og runolog UiO/MF
trygve.mathiesen@gmail.com